Báthori Csaba – Füleki Gábor: Szó szerint minden

Részlet egy életmű-interjúból

– A Zsófiával kötött házasság nemcsak Erdélyt adta neked, több mint egy vonatkozásban, hanem valami elementáris élményt: a zsidóság sorsának és éthoszának személyes tapasztalatát. Te ugyan egy viszonylag türelmes katolikus környezetből jössz, de addig hiányzott életedből ennek a több ezer esztendős kultúrának, ezerágú eszméletnek, szenvedés- és örömtörténetnek közeli, hogy úgy mondjam: négyszemközti beszélgetésekre épülő tudása. Engem itt nem is a tudás- és rokonszenvszintek érintkezése érdekelne, hanem főleg az: hogyan zajlik le a hétköznapokban két eltérő hátterű élet összefonódása, milyen pontokon mélyül el a kölcsönösen figyelő lélek, hogyan lehetséges harmónia és hogyan itatható át egymással ez a két – külső szemlélőnek – oly ellentétes tudatvilág.

– Közeledésünket nem vallási tartásformák vagy gépies mozzanatok alapozták meg, és nem is azok táplálják. Azt a tényt, hogy ez a két vallás egy száron függ, csak a gonosz vagy számító ideológia, és főként a történelem gyakorlata takarja el. Én kezdettől fogva úgy éreztem: Zsófi – életgyakorlatát tekintve – jobb keresztény, mint én, és én a zsidósághoz csak álmaimmal, a tudományokba szétáradt éthosz csodálatával, a nagy humanista zsidó hagyományra emlékezve közeledhetem (annak az ágnak ugyan nem térítő, nem hódoltató, de mégis elrekesztő attitűdjével, persze, nem tudtam mit kezdeni). Zsófi tragikus sorsú, de nem vallásos családban nőtt fel, úgyhogy csodálatosan szelíd, mindent megérteni kész rugalmasságát inkább alkati, vagy csak közvetve a vallásra emlékeztető hajlamok teremtették meg és éltették. Én megismerkedésünk pillanataiban (első idejében) nem mértem fel, nem méregettem, miben áll a zsidó létezés terhe, ajándéka és mindennapot átvéreztető viselése. Nem sejtettem – minden azelőtt szerzett tudásom ellenére sem sejtettem –, hogyan illeszti hozzá egy szegénységet, kisebbségi sorsot, emberirtást, lágermúltat hurcoló családi hagyomány saját sérülését a keresztény utóállapothoz (itt a háború utáni hivatalos, állami elhallgatást, betemetést, menekülést, hamisítást, mondjuk egyetlen szóval: felelősségmentességet értem). Eleve izgatott, bár ezt kérdések formájában nem bátorokodtam érinteni: hogyan tud szembejönni velünk bizalommal egy család, amely pár évvel azelőtt még az én *felekezeteim* gyilkos pribékjeivel és indulataival nézett farkasszemet. És elhűltem, amikor Zsófit és leendő anyósomat, Bertukát, ezt a bámulatos kis mustármagot megismertem (keresztény feleim gyanítják talán, mire célzok). Zsófi rögtön két olyan dolgot testesített meg, ami engem máris kizökkentett a gyanúból: képes volt megbocsátani, és képes volt bocsánatot kérni (az

elsőnek volt egyetemes értelme, a másodiknak pedig ritkán előforduló személyes vonzata). Közös könyvtárunkban őrzünk egy könyvet, Goethe *Gedichte* (*Költemények*), és ez a könyv megtestesíti azt a páratlan alapállást, amely ezt a családot, Zsófit magát is, eleve a kegyelem kisebbségi tagjává avatja. A könyv elején, a belső címlapon Zsófia apjának, Balla Károlynak dedikációja áll: *Bertukának, szabadulásunk emlékére, 1946. május...-án*. Nem segít semmi fantázia, hogy felfejtsem e gesztus értelmét, a legnagyobb *Überwindung*ok (*túltevések*, *önlegyőzések*) ritka változatát, a tömeggyilkosságok elkövetését követő időkből származó hitvallást a német szellem nagysága mellett... mindennek ellenére. El nem tudom képzelni, hogyan volt lehetséges a bosszú megtagadása, a megölt lélek emelkedése, az újratalálkozás megszentelése éppen egy Goethe-kötettel, hiszen Goethe mégiscsak német költő volt, s noha nem volt antiszemita, a lélek általános megsemmisülése (ha már a test nem semmisült meg) könnyen kitörölhette volna őt bármiféle vonzalom territóriumáról. Ezt az irgalmi tartást Zsófi is örökölte és gyakorolta, és soha egyetlen percig nem éreztem, hogy köztünk bármiféle vallási gyökerű eltérés, gátlás vagy sötét árnyék felderengett volna. Mivel felekezeteink rítusainak és celebrátorainak egyre kevésbé hittünk (persze, a holokauszt a keresztény agy-félteke egyetemes botránya volt, és mellette eltörpül a zsidó önkritika bármiféle töredékes nyíltsága is), mindketten hajlandók voltunk és vagyunk nem csak hitünk történetét, hanem intézményesült vallásaink sugallatait kritikai szempontokkal szembesíteni. Én erősen éreztem és igyekeztem az iskolákban hallott egyetemes (azaz katolikus) tanításba átoltani azt, hogy Kol Jisroel, *egész Izrael*, és minden egyes izraelita – és minden egyes katolikus! – felelős a vétkesek és erkölcsi fogyatékosok jobbításán munkálkodni. Magas, nagyon magas, szinte a művészi igyekezetet fojtogató elhivatásnak tűnt ez az éthosz, de miután ebben a családban (két asszony alakjában) megismertem igenis lehetséges boldogító gyakorlatát, nem tudtam róla többé lemondani. És amikor motiváló, elindító felekezeteink felfogásáról beszélgetünk, furcsa módon mindkettőhöz közel tudunk lépni lélekben újra: a Törvényhez is, és a Szeretet parancsához is.

– *Jártatok Izraelben közösen*?

– Hogyne, kétszer is, 2006-ban és 2019-ben. Én Zsófinak keveset tudtam mutatni abból a háttérből, amelyből érkezem. Család nemigen van, néhány unokatestvér, takarék érzelmek amúgy átabotában. Zsófi ellenben még azokat is meg tudta mutatni nekem, akiket már nem ismerhetek meg. A szenvedés, a szörnyű halál valahogy örökre képzeletem tárgyává avatja most már az ő rokonait is, – hozzám is tartoznak most már, s mivel sokan nem természetes halállal haltak meg, szeretném tudni, pontosan hogyan.

És mivel mindketten szeretjük széles e világot, össze tudjuk ismertetni azokat a helyeket, amelyekre mindkettőnknek emlékeznünk kell. Én 1981–82-ben – első feleségemmel – szűk egy évet töltöttem, ezt mondtam már, Altmünsterben, úgyhogy van köze a szívemnek ehhez a kékacélos császári tájhoz. Gmundentől le Hallstattig: ez a hazám az idegenségben, ezt a tájat láttam ott első ízben, ez marad meg örökre ősanyagnak az osztrák beavatási korszakból. De akkor még álmomban sem gondoltam, hogy ez a táj nemcsak zöld és kék és habos és hegyes, hanem barna is, mégpedig az a háború előtti barna, amelyből a Harmadik Birodalom is öltözködött. A buggyos nadrágos, tányérsapkás, fityegő keresztekkel melldíszített magas rangú náci tisztek zöme innen, Ausztriából, sőt Felső-Ausztriából származik. És a lágerek lánca ugyancsak elkanyarog Mauthausentől egészen a Salzkammergutig; van, aki ma is hallja a csörgést, korbácsütést, a sóhajt, a sikolyt. Ebensee például, vedd csak ezt. Zsófi édesapja ott szabadult 1945 május derekán, tehát már a háború befejezése után, miközben testvérét megölte egy darab amerikai csokoládé. Legyengült szervezete nem bírta feldolgozni, megmérgeződött a váratlan tápláléktól. Nem kétlem, hogy Zsófi kíséretében sokat és váratlan adagot tanultam meg az emberiségről, olyat is, amit nélküle, a megemlékezett szenvedés nélkül nem érzékeltem volna ilyen intenzíven. Hogy is mondja Shakespeare a *Vízkereszt*ben? *Mit, ember, csak nem durcáskodni akarsz az ördöggel? Gondold meg, ő az emberiség ellensége. /.../ Isten adná, hogy ne boszorkányosodjon meg*. (*What, man, defy the devil*; *consider, he's an enemy to mankind. /.../ Pray God he be not bewitch'd)*. Igen, az ördögről is akarok beszélni, legalább rémtetteinek utókorában emlékezni akarok arra, mit tett. Az Ebensee nevű kisváros, a Traun-tó rengő vízfelületének déli csücskénél: maga a tündéreket nevelő idill. De ha lehajtasz az útról a *KZ-Gedenkstätte* tábla útmutatása szerint, megütődsz: a nép benőtte, szó szerint belakta az egykori tábor területét: ma már utcák vonala hasítja ott a földet, gyerekek zsivajognak, labda gurul, a házak falán névtáblák és házszámok, alig lóg ki valami pici ferdeség a tájból. Csak ha hirtelen pillantást vetsz jobbra egy utcácskába, akkor figyelsz fel két romos és kormos kapuoszlopra, felettük téglaív, ez volt a láger bejárata. Zsófi édesapja, meg a többi szegény pária itt vájta és kopogtatta a sziklafalat, hogy repülőgéphangárt fúrjon a kőbe. A náci vezetés itt szerette volna eldugni rakétáit, csodafegyvereit a hegyek gyomrában... Hét silót csákányoltak a redves, szürke sziklába, kettő ezek közül ma is látható. Az egyik „múzeum": ha megfizeted a belépőt, végigjárhatod a jéghideg hodályt. A bejáratnál, egy sebtiben összetákolt kis fülkében fiatalember ül, hallod, melegíti lábát valami morgó villanykályha. Ki nem bírná itt ülni órák

hosszat, s várni a szállingózó látogatókat. Kint harminckét fok van, bent kilenc. Lépkedünk lassan, a plafonról csepereg a víz, egyre vastagabb és testesebb a leheletünk. Kerülgetjük a tócsákat, hol a bal, hol a jobb lábunkat féltjük a megnyirkosodástól. A falakon mintegy fehér, ferdén lefutó csákánybordákat véstek az egykori rabok, olyan a fal, mint valami lefagyott, vasszürke, mozdulatlan, meghajlott fűszálrengeteg. Nincs isten, nincs ember, amelyik el tudná képzelni itt az ördög szeszélyét, miközben kínozza és gyilkolja az emberiséget. Én, aki soha nem aprítottam falat, elképzelem a nedves őszi-téli hónapokat, a pengő krampácshangokat, a csíkos rabruhás eleven holtakat, akik iszonyú körülmények között gyakorolják a túlélést. És mi volt a vétkük? A származásuk. És nézd, nekem erről a korszakról, a vétlenek siralmáról, a keresztény Európa kellős közepén lezajló emberiségirtásról fogalmam se volt, annyi módon terelte el figyelmemet a fennkölt ideák gomolygásába rejtett gazemberség. Zsófi, aki a megbocsátás híve (bár a tetteseknek soha nem akart megbocsátani; azt mondja, nekik bocsássanak meg azok, akiket megöltek), és az emlékezés nagy atlétája, megtanított, hogy a történelem a gonoszság pontosan felsorakoztatható, megnevezhető tetteinek sorozata, míg a jóság névtelen: ő adja feledésünk lényeges anyagát, és valahogy nélkülözi a történelem kapaszkodóit. És meglehet, hogy ő néha más névvel illeti a szükséges erényeket, amelyek nélkül nem érdemes fennmaradnia az emberiségnek, – de meggyőződésem, hogy most már egyre inkább mindketten ugyanarra gondolunk.

– *A* Törvény*hez való közelítésed, felteszem, az alkatoddal rokon ajánlatok erejéből is fakadhat. Az ősi hagyomány delejében élő (voltaképpen mindegy is, milyen mértékben hívő vagy nem hívő... hiszen az ateisták közt is elválik egymástól a volt katolikus, volt evangélikus vagy református, vagy a zsidóságból kiszármazott ateista, nem?), tehát a több ezer évet eszméletében hordozó lélek komoly alapzat és ajándék bárkinek, aki odahajlik az Atyák szelleméhez. De hangsúlyozom, engem a hétköznapi (akár hittelen vagy hitetlen) zsidó mozgásformák érdekelnek, illetve az, mennyire érintheted meg más-hitehagyottként annak szellemi peremeit.*

– A Szeretetfelekezethez való hűség, azt hiszem, minden más vallás vagy vallástalanság nyitját megtalálja, illetve megteremthet olyan rokonszenvi mozzanatokat, amelyek összefűznek két életet. (Ez a szempont, mondanom se kell, csak egyik csiszolatfelülete közös életünknek.) Én magamat is mértem és mérem mindig, ha a zsidóság bármely lelki domborzatához vagy szellemföldrajzi vonulatához odahajlok. A tájékozatlan kisbikfic, aki voltam és vagyok, mámoros és mohó haszonszomjazással gyűjtögeti ennek a mérhetetlen kultúrának akár töredék juttatásait. Ha csápjaimat nem élesítette is rabbinikus örökség, már csak amit szabad

szellemben és lélekben látok, csalogat és gazdagít, legalábbis kiegészít. A laikus, tudom, épp mert hiányoznak kötelező mérőeszközei, olykor vaktában is súlyosabb kincset mer át saját edényeibe, mint a megfáradt rutinos davenoló. És bárhol járunk is ketten Zsófival, bármilyen téma ürügyén beszélünk ugyanarról, az alapképletek ismétlődő látványa engem mindig megmoccant, áhítatra csábít, és valahogy tatarozza megroggyant katolicizmusom hámló szerkezeteit. Én a zsidóságtól nyerem vissza – furcsállod? – azt a részvéthajlamot, amelyet a hitvesztési zűrök és viszontagságok közt elpotyogtattam. Nem is tudnám megmenteni magam a kérdések nélkül, amelyek épp az „elmentett" régi vallás felől érkeznek, és elevenen megteremtik bennünk a zsidó-keresztény mintát. Csodálkozva töltögetem az űrt, amelyet csalódások csapásai okoztak, és felverem sátram az egymásban tükröződő hitőrizetek házaiban. De megtanultam a csodálkozáson túli értelmet is, az elzökkentett lélek álláspontját. Shakespeare azt mondja az *Ahogy tetszik* egyik csodálatos énekében, Hymen, a házasság istenének szájába adva bölcsességét: *Peace, ho! I bar confusion. /.../ Feed yourselves with questioning, / That reason wonder may diminish / How thus we met, and these things finish*. (*Nyugalom, hé*! *Megtiltom a zűrzavart. /.../ Tápláljátok magatokat kérdezéssel, / Hogy az értelem csökkentse a csodálkozást, / Miképpen is találkoztunk, és hogyan végződnek ezek a dolgok*.) Ki és mi fejezné ki pontosabban az életünket? Törekednünk kell arra, hogy ne a zűrzavart szaporítsuk még akkor sem, ha homlokegyenest ellentétes kilövőállások felől érkezünk. És ha van életünk folyton megújítani a kérdéseket, egy idő után nem ingerel bennünket a teljes körű válaszok hiánya. Boldogok vagyunk úgy is, hogy kérdések dzsungelében élünk. Ha átlépted az efemer csudálkozás és hüledezés lapályán ásító süppedőket, még meg is állhatsz a békesség termőföldjén. Mondok valamit, hogy lásd, mennyire őrizzük egymást elhagyogatott hitünk műemlékeiben is. Én néha felruccanok Észak-Németországba, s ott töltök pár hetet fordítói vagy írói gyakorlatozással egy kényelmes házban, kevés ember társaságában, más országokból érkező műfordítók között. Már ez megnyugtatja és szerényíti, hűsíti a lelket. Hogy keresnem kell az idegen nyelvekben a szavakat, hogy szabatos maradjak, s ne csak mellébeszéljek a tájékoztatás idején. Emberré tesz az idegenség. És ilyenkor átautózom egy közeli kis faluba, úgy hívják: *Issum*, és ott eltöltök egy fél órát egy régi zsinagógában. Elmesélem, hogy jártam ott először, jó pár esztendeje. Nem láttál még ilyet, nincs is talán több ilyen a világon, mint ahogy a mi kapcsolatunk is páratlanság. Behajtok egy keskeny kis utcába, – házak sorakoznak ott, ragyog a napfény a fehér vakolaton és a párkányok zsenge virágszirmain. Nézem a házszámot, keresem a templomot, nincs, bujkál. Vagy csak nem akar lenni többé?

Megállítok valakit: *Kérem, hol van itt a régi zsinagóga*? Könnyed kézemeléssel irányít, habozás nélkül mutatja: *Ott ni, mukkan meg mosolyogva, menjen be a két házfal közti sikátorba*. És tényleg, két házzal odébb bemegyek a falak közt a házak mögé, pár méter mindössze, és balkézt máris látom a kis zöld ajtófélfát, ez volt a tanterem, aztán mögötte a másik ajtót, a templomot, vagy imatermet inkább, néhány székkel, paddal. Elhurcoltak fényképei a falon. Csend van, a légy sem zümmög. Megbecsülöm: talán tizenkét-tizennégy hívő fért be ebbe a kis szentélybe, amelyet évtizedekig magának tartott fenn az Úr. A tanteremből szűk falépcső vezet fel az emeletre, recseg-ropog, ahogy kapaszkodunk: ott lakott a tanító, onnan mászott le az osztályba a gyerekekhez, hogy elhozza nekik Isten hírét. Tudom, ma már csak néhány utód él ott a szűk szórványban. De tudom, valaha itt is megtiltotta a zűrzavart a Fennvaló: össze-összejött néhány palánta, hogy folytassa atyáinak munkáját, faggassa a Könyvet, felszívja a tudást, amely kíséri ezt a népet a környező tudásellenes mérgekkel övezett vándorúton. Ugyanazt hallotta az issumi kisiskolás, mint az egykori galileai aggastyán, ugyanúgy ülte meg a széderestét, ugyanúgy készítette el decemberben a *csólent*et, ugyanúgy hitte a legparányibb közösség is a *gálut*ban, hogy együtt lesznek *jövőre Jeruzsálemben*. A holokauszt a szívemben megszerezte nekem a Törvény mellett kitartó zsidóságot, és a Botrányról való tudásom külön tért teremtett minden rokonszenvemnek. Nézd, mi sokat sejtünk arról a mérhetetlen szellemi erőfeszítésről, küldetéses tisztaságról, hódítástól mentes hitvilágról, amely a régi ortodoxiát táplálta. A zsidóság a kérdezés legedzettebb közössége, a nagy európai humanizmus letéteményese (mindegy, mit értünk ezen). És nekem úgy tűnik néha, hogy valóban: Jézustól Spinozán, Marxon és Karl Popperen át ível az a sokszorosan fel-feldúsuló szociális-erkölcsi-szellemi vonal, amelynek én magam is, személyesen, egész mérhető szellemi alakzatomat köszönhetem, katolikus cafrangjaimmal együtt. Azt mondom, hogy *csak* tőlük tanultam? Dehogy. Azt mondtam, hogy nagy művészetet kaptam tőlük? Semmiképpen. De nincs miért tagadnom, hogy a jóért viselt állhatatlanság, a tudásban érlelt bölcsesség, a nagy felvilágosodott elmék koloszszális erőfeszítése a széles körű felszabadulásért, s még néhány más dolog: betérített ebbe az utcába, s miután sokáig csak amolyan katolikus ásvány voltam, most már lehettem felnőtt teremtmény. Zsófi személye, sok hosszú együttlétünk csodavihara hív e zárt, de még zártságában is mély közösség felé, ahol a szomszédban ácsorogni is esemény és életfeladat.

Megjelent: Báthori Csaba – Füleki Gábor: Szó szerint minden
Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020.